

УДК 631.1

Харченко Т.Б.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного менеджменту та підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Kharchenko Tetiana,
PhD in Economics, Associate Professor,
Docent Department of Environmental
Management and Entrepreneurship,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Харченко Т.Б. Удосконалення комерційної діяльності фермерських господарств в контексті забезпечення їх конкурентоспроможності. У статті розглянуто сучасні аспекти функціонування фермерських господарств в Україні. Проаналізовано сутність комерційної діяльності фермерських господарств, стан та динаміку зміни кількості фермерських господарств протягом останніх років. Висвітлено основні проблеми, що знижують конкурентний потенціал фермерства в Україні. Визначено роль фермерських господарств у підвищенні самозайнятості сільського населення, створенні ефективного землевласника на селі та розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Запропоновано стратегічні напрями підвищення конкурентного потенціалу фермерських господарств, а саме: підвищення ефективності використання земельних ресурсів, упровадження в практику діяльності фермерських господарств ресурсозберігаючих технологій, забезпечення технічної модернізації наявної матеріальної бази, впровадження вертикальної інтеграції в практику діяльності фермерських господарств, удосконалення якості трудових ресурсів, зайнятих у сільському господарстві, підвищення ефективності державної підтримки фермерства.

Ключові слова: фермерство, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність, ефективний землевласник, стратегія конкурентоспроможності, комерційна діяльність.

Харченко Т.Б. Усовершенствование коммерческой деятельности фермерских хозяйств в контексте обеспечения их конкурентоспособности. В статье рассмотрены современные аспекты функционирования фермерских хозяйств в Украине. Проанализированы сущность коммерческой деятельности фермерских хозяйств, состояние и динамика изменения количества фермерских хозяйств в последние годы. Освещены основные проблемы, снижающие конкурентный потенциал фермерства в Украине. Определена роль фермерских хозяйств в повышении самозанятости сельского населения, создании эффективного землевладельца на селе и развитии социальной инфраструктуры сельских территорий. Предложены стратегические направления повышения конкурентного потенциала фермерских хозяйств, а именно: повышение эффективности использования земельных ресурсов, внедрение в практику деятельности фермерских хозяйств ресурсосберегающих технологий, обеспечение технической модернизации имеющейся материальной базы, внедрение вертикальной интеграции в практику деятельности фермерских хозяйств, совершенствование качества трудовых ресурсов, занятых в сельском хозяйстве, повышение эффективности государственной поддержки фермерства.

Ключевые слова: фермерство, сельскохозяйственные предприятия, конкурентоспособность, эффективный землевладелец, стратегия конкурентоспособности, коммерческая деятельность.

Kharchenko Tetiana. Improving the commercial activity of farms in the context of ensuring their competitiveness. The article analyzes the current state of the agricultural sector of Ukraine and the directions of its innovation. Found that Ukraine should develop productive capacity of agriculture to the next few years, our agricultural products could enter the global market and compete with the products of other developed countries. The presentation examines the state of agriculture of Ukraine. The barriers which hinder successful development and functioning of the agricultural sector in Ukraine are defined and main strategic directions of agricultural development which need to be taken into consideration by agricultural enterprises in order to ensure profitability and long-term development are outlined. The section considers modern aspects of the functioning of agriculture in Ukraine. The state and development of the number of agriculture in the recent years have been analyzed. Main problems that hold farming in Ukraine have been shown. The role of agriculture in the promoting self-employment in the agricultural population, establishment of an effective landowner in village and infrastructure social development of rural areas has been identified. The obstacles of the functioning of agriculture are defined and the way of their solving are proposed. The main direction of the government support of agriculture are considered and the main problems in this area are determined. In particular: insufficient financial assistance and ineffective subsidy system, lack of long-term programs with low interest rates. It is determined that one of the determining factors of development of farming is the development of organic production. The prospects of organic production development in Ukraine are defined. Analyzes the current state and prospects proven and the need for enterprise development of the organic sector. Identify current trends and priorities for the development of organic agriculture proved its economic feasibility. Strategic directions for improving the competitive potential of farms are proposed, namely: improving the efficiency of land use, introducing resource-saving technologies into the practice of farming, ensuring technical modernization of the existing material base, introducing vertical integration into the practice of farms, agriculture, increasing the efficiency of state support for farming.

Key words: farming, agricultural enterprises, competitiveness, effective landowner, competitiveness strategy, commercial activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливим атрибутом ринкової економіки є конкуренція. Сам ринок, механізм його дії не можуть нормально існувати без розвинутих форм конкуренції. Позитивна роль конкуренції в ринковій економіці проявляється у низці функцій, які вона виконує: по-перше, як переконає світовий досвід, конкуренція охоплює всі зв'язки виробництва і споживання, є єдиною можливою засобом досягнення збалансованості між попитом та пропозицією і в кінцевому підсумку – суспільними потребами та виробництвом; по-друге, конкуренція виконує функцію спілкування (кооперації) та погодження інтересів сільгоспвиробників. У результаті поділу праці інтерес кожного з них пов'язаний і взаємодіє з інтересами інших товаровиробників. Через ринковий механізм конкуренція підпорядковує індивідуальні прагнення суб'єктів господарювання суспільним інтересам; по-третє, конкуренція примушує товаровиробників знижувати індивідуальні виробничі витрати, що вимагає від підприємців постійного вдосконалення технічної бази виробництва, знаходження шляхів економії сировини, матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів, робочого часу; по-четверте, конкуренція стимулює підвищення якості продукції та послуг. Ця функція набуває особливого значення в нинішніх умовах розвитку науки й технологій, коли кожному виробнику надається можливість удосконалити споживчі якості виробів, відповідаючи на зростаючі потреби й зміну смаків споживача. Конкуренція спонукає виробників упроваджувати нові види продукції, а також здійснювати різні модифікації одного й того ж продукту; по-п'яте, історично важливою функцією конкуренції є формування ринкової ціни. З її допомогою конкуренція забезпечує збалансоване співвідношення між суспільними потребами та суспільним виробництвом. Формування потенційної можливості

господарюючих суб'єктів у конкурентній боротьбі та досягненні ефективних результатів у сучасних умовах ускладняється у зв'язку з необхідністю пристосування до умов, які постійно змінюються, що потребує, своєю чергою, пошуку науково обґрунтованих концепцій функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств, підвищення конкурентоспроможності продукції. У ринковій економіці категорія конкурентоспроможності є однією з ключових, оскільки її рівень визначає успіх або невдачу в діяльності підприємства. Серед чинників, що впливають на рівень конкурентоспроможності фермерства, варто виділити науково-технічний рівень і ступінь удосконалення технології виробництва, створення нових або більш удосконалених продуктів рослинництва та тваринництва, елітного насіння, високопродуктивної сільськогосподарської техніки, впровадження інноваційних рішень тощо.

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питанням підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств, пошуку шляхів удосконалення їхньої діяльності присвячено праці низки українських учених, серед яких: Ю.М. Бажал, І.Ю. Беззуб, П.І. Гайдучкий, В.М. Гесць, В.В. Глібчук, М.Я. Дем'яненко, М.М. Коцупатрий, В.Я. Кардаш, О.М. Ковбаса, Т.Г. Маренич, М.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Ф. Огійчук, П.Т. Саблук, А. Стрікланд, В.І. Юрченко та ін. Незважаючи на наявність великої кількості публікацій, проблеми функціонування та розвитку фермерських господарств залишаються ще недостатньо розкритими в наукових джерелах. Зокрема, недостатньо вивченими та дискусійними залишаються питання удосконалення комерційної діяльності фермерських господарств, державної підтримки фермерства, впровадження інноваційних рішень заради удосконалення комерційної діяльності фермерських господарств.

П. Гайдуцький, Ю. Лупенко та П. Саблук відзначають, що фермерські господарства є більш досконалою, ніж особисті селянські господарства, формою сільського підприємництва. До їхніх суттєвих переваг належать більший розмір та вищий рівень інтенсифікації і, відповідно, конкурентоспроможності [1].

І. Беззуб стверджує, що у сучасних умовах господарювання фермерські господарства є структурним елементом агропромислового комплексу України й відіграють важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Вони залишаються стабілізуючою ланкою господарювання, яка компенсує зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства на окремих аграрних підприємствах, забезпечує продовольчі потреби населення і формує грошові доходи селян [2].

Аналогічної думки притримується В. Юрченко, який відзначає, що основними чинниками, які сприяють інноваційному розвитку сільського господарства, є: зацікавленість аграрних організацій в отриманні додаткового ефекту від упровадження наукових розробок, інформованість сільськогосподарських товаровиробників про наукові розробки, наукова і організаційна підготовленість кадрів, вибір пріоритетних напрямів упровадження нових технологій у сільськогосподарське виробництво, економічне стимулювання за результативність інноваційної діяльності [7].

Отже, нині в Україні існує достатня кількість розробок щодо підвищення ефективності комерційної діяльності фермерського господарства, проте його подальший успішний розвиток пов'язаний з удосконаленням теоретичних і методологічних основ інноваційної діяльності, реалізацією інноваційного потенціалу та забезпеченням конкурентоспроможності фермерського підприємства.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій із досліджуваної проблематики, недостатньо широко висвітлено питання адаптації фермерських господарств до зовнішніх умов господарювання, які змінюються під впливом глобалізаційних процесів. Потребують подальшого дослідження питання вдосконалення комерційної діяльності фермерських господарств на засадах інноваційності та адаптації до сучасних умов господарювання.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку фермерських господарств України, визначення перспективних напрямів удосконалення їхньої комерційної діяльності для забезпечення конкурентоспроможності сімейного фермерства як складової частини аграрного сектору економіки в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасні тенденції функціонування економіки України вимагають перегляду традиційних підходів до ведення сільського господарства. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства. Фермерське господарство передбачає самостійність господарювання з правом створення

юридичної особи, яка може проводитися виключно громадянами України з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва з метою отримання прибутку [5].

Організаційно-правові основи створення та функціонування фермерських господарств в Україні регулює низка нормативних документів, основними з яких є: Конституція України, Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», який гарантує право громадян України на добровільне створення таких господарств, Земельний кодекс України, закони України «Про власність», «Про оренду землі», «Про землеустрій», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» та іншими нормативно-правовими актами. Особливостями фермерських господарств є відносно невеликий розмір, незначні капітальні вкладення, необхідні для початку бізнесу, можливість ведення сімейного бізнесу та ін.

Особливостями функціонування фермерських господарств в Україні, що стримують їхній розвиток, є:

- неефективне державне регулювання, що стримує збільшення кількості фермерських господарств та процес формування «ефективного землевласника», через відсутність дієвих фінансових механізмів. Одним з інструментів для стимулювання може стати пільгове іпотечне кредитування фермерських господарств;
- складний правовий механізм отримання земельних ділянок для створення фермерського господарства та невизначеність суб'єктивного складу правовідносин приватної вартості на землю. Це питання залишається нерегульованим, що не сприяє збільшенню кількості сільськогосподарських виробників;
- відставання від сучасних тенденцій інноваційного розвитку, що є недоступним для більшості фермерів через високу вартість. Вирішення проблеми можливе шляхом банківського кредитування, проте в умовах економічної та політичної невизначеності для більшості фермерів банківське кредитування є недоступним;
- низький рівень юридичного супроводження та доступу до юридичних послуг на селі, що не дає впевненості у захисті прав фермерів під час вирішення земельних питань;
- відсутність єдиного кодифікаційного акта, який мав би змогу уніфікувати аграрне законодавство (наприклад, Аграрний кодекс України).

В Україні фермерські господарства почали активно розвиватися на початку 90-х років минулого століття. Якщо в 1990 р. було зареєстровано лише 82 таких господарства, які у своєму користуванні мали 2 тис га сільськогосподарських угідь, то п'ять років поспіль їх чисельність зростає до 34,8 тис, а угіддя в їх використанні збільшилися до 786,4 тис га. За підсумками 2014 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32,1 тис, що на п'яту частину менше, ніж роком раніше. У користуванні фермерів перебувало 4,7 млн. га сільськогосподарських угідь, що більше порівняно з попереднім роком на 6%, або майже 13% від загальної площі сільськогосподарських угідь [4]. У 2015 р. продовжувалася тенденція до збільшення чисельності фермерських господарств. Станом на 1 липня 2015 р., за даними реєстру Державної служби статистики України, чисельність зареєстрованих господарств становила 39,5 тис. При цьому

розміри використання угідь зменшилися. На середню поточного року в користуванні таких господарств знаходилося 4,4 млн. га сільськогосподарських угідь. Суттєві коливання у чисельності фермерських господарств та площі угідь в їх користуванні можуть залежати від чисельності підзвітних суб'єктів господарювання різним формам статистичної звітності, а також виходячи з інформації щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Станом на 1 січня 2018 р. в Україні налічувалося 45 035 фермерських господарств, тоді як на аналогічний період минулого року їх було 44 409. Тобто протягом 2017 р. кількість фермерських господарств у нашій країні зросла на 2% (або на 626 господарств). Збільшилася й кількість сільськогосподарських кооперативів. Якщо станом на 1 січня 2017 р. їх було 2014 (997 виробничих та 1017 обслуговуючих), то на початок 2018 р. їх уже налічувалося 2069 (996 виробничих і 1073 обслуговуючих), тобто на 55 кооперативів, або на 3%, більше [6].

Голова Асоціації тваринників України Ірина Паламар зазначає: «Позитивна статистика 2018 року свідчить, що аграрна галузь в Україні почала потрохи відроджуватися, адже останні кілька років вона лише занепадала, а кількість аграрних підприємств скорочувалася. Якщо звернутися до даних тієї ж статистики, то станом на кінець 2013 року в нас було 49 132 фермерських господарства, тобто на 9% більше, ніж сьогодні, і на 11% більше, ніж минулого року, а також 2 223 сільськогосподарських кооперативи, що на 8% більше, ніж у 2018 році, та 11% більше, ніж рік тому» [3]. Із загального землекористування і землеволодіння 16 240,3 тис га, або 44,6%, загального земельного фонду, перебували у господарській діяльності сільськогосподарських підприємств, 4 308,6 тис га (11,8%) – у фермерських господарствах та 15 868,7 тис га (43,5%) – в особистих селянських господарствах. Середній розмір земель у них становив відповідно 2082,0, 118,3 та 0,44 га сільськогосподарських угідь [6].

Сьогодні основними чинниками, що знижують конкурентоспроможність фермерських господарств, є: високі кредитні та податкові ставки, що зменшує осяг обігових коштів, що залишаються в розпорядженні фермера; неврегульованість системи земельних відносин, відсутність механізму купівлі-продажу землі; звуження можливостей реалізації продукції через зменшення купівельної спроможності населення; недостатні обсяги державної підтримки фермерських господарств; загострення екологічних проблем, що призводить до погіршення якості ґрунтів та недоотримання частини продукції.

Специфіка діяльності фермерських господарств вимагає розроблення конкурентної стратегії, яка б ураховувала зовнішні та внутрішні умови діяльності. Так, до внутрішніх умов досягнення конкурентоспро-

можності належать: якість земельних ресурсів, рівень кваліфікації трудових ресурсів, ступінь інтеграційних зв'язків. Зовнішні умови включають державну політику щодо підтримки фермерства, умови кредитування, потенціал регіону, умови виробництва та збуту продукції тощо.

Стратегічними напрямками підвищення конкурентного потенціалу фермерських господарств мають стати:

1. підвищення ефективності використання земельних ресурсів, що базується на поліпшенні якісних та кількісних характеристик ґрунтів та збільшенні розмірів фермерських господарств;

2. упровадження в практику діяльності фермерських господарств ресурсозберігаючих технологій, технічна модернізація наявної матеріальної бази тощо;

3. вертикальна інтеграція, яка базується на врахуванні інтересів усіх учасників інтеграційних об'єднань та дасть змогу розширити ринки збуту сільськогосподарської продукції;

4. удосконалення процесу управління та якості трудових ресурсів, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, на основі постійного підвищення кадрового потенціалу;

5. державна підтримка фермерських господарств через систему пільгового довгострокового кредитування фермерів, надання субсидій, запровадження пільгового оподаткування, забезпечення стабільності закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних умовах для вирішення проблем фермерських господарств необхідно підвищити державну підтримку шляхом упровадження цільових державних програм для придбання матеріально-технічної бази, будівництва, сировини та насіння. Нині дрібним фермерським господарствам складно конкурувати на розвинених аграрних ринках, оскільки фермери переважно мають невеликі товарні партії продукції, без необхідної доробки та дотримання вимог державних стандартів. Для підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств та розвитку аграрного ринку України основними пріоритетами має стати реалізація таких чинників підвищення їхньої конкурентоспроможності: оптимізація розмірів землекористування, поглиблення інтеграційних процесів і кооперування діяльності фермерських господарств, розроблення власної стратегії розвитку з урахуванням досвіду конкретного господарства, підвищення ефективності державної програми допомоги фермерам. Подальших досліджень потребують питання вдосконалення комерційної діяльності фермерських господарств, обґрунтування комплексу заходів щодо виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції за умови раціонального використання всіх ресурсів і створення сприятливих внутрішніх та зовнішніх умов для досягнення високого конкурентного статусу.

Список використаних джерел:

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький та ін. ; за ред. П.І. Гайдуцького. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
2. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 07.06.2019).
3. В Україні зросла кількість фермерських господарств та кооперативів. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraine/v-ukraine-uvelichilos-chislo-fermerskikh-khozyaistv-i-kooperativov/#> (дата звернення: 01.05.2019).

4. Органік в Україні. *Федерація органічного руху України*. URL: <http://organic.com.ua>.
5. Сільське господарство України 2017 р. : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ. 2018. 360 с.
6. Україна – 20-та у світі за органічними площами. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/ukraina-20ya-v-mire-po-organicheskim-ugodiyam/>.
7. Юрченко В.І. Сучасні стратегічні напрями розвитку інноваційних процесів в сільському господарстві регіонів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1150> (дата звернення: 09.06.2019).